

BEHAVIORISMUS NEBOLI TEORIE CHOVÁNÍ VE VÝZKUMU

MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Vladimír Soják

I.

Jedním z nejméně výraznějších rysů výzkumu a výkladu mezinárodních vztahů především v USA, ale postupně i v dalších kapitalistických zemích po druhé světové válce a zvláště v šedesátých letech je pronikání *behaviorismu* neboli *teorie chování*.

Počátky behaviorismu byly spojeny s celkovým zklamáním nad dosavadními výsledky věd o člověku a společnosti — a to zvláště ve srovnání s výsledky rozvoje exaktních, přírodních a technických věd i s důsledky, jež jejich rozvoj, hlavně v technické oblasti, přinášel pro život lidí. Behaviorismus je tedy od počátku neodlučně spjat s celkovým proudem usilujícím o zvědecké — scientizaci — zkoumání celé společenské oblasti. Tento široký scientistický proud se snažil uplatňovat skutečně „vědecké“ přístupy při zkoumání společenské skutečnosti, překonávat dosavadní pojmovou nepřesnost a dosahovat možnosti verifikování na základě opakovaných pokusů a měření, zvláště pak využíváním kvantitativních a matematických metod. Speciální význam tu měl vliv kybernetiky. Zároveň však nelze proud behaviorismu zcela ztotožnit s tímto širším scientistickým proudem.

Behaviorismus je souhrnný název pro ty přístupy zkoumání člověka a společenských jevů, jejichž těžištěm je chování (*behavior*) — a to od chování jednotlivce přes chování menších i větších společenských skupin, organizací a institucí až po chování států, jejich seskupení i celého světového systému.

Východiskem základního behavioristického výkladu chování byl nejjednodušší model vstupu a výstupu [*input* a *output*] nebo jinak podnětu a odpovědi [*stimulus* — *response*]. V prvotním pojetí behaviorismu je možno objektivně, vědecky postihnout právě jen fakta či data vstupu a výstupu, zatímco proces, který probíhá mezi nimi, je tak zvaná temná schránka, kterou je možno vykládat pouze subjektivně, a nemůže tedy být předmětem skutečně vědeckého zkoumání.

Temná schránka

Vstup (podnět) —> —> Výstup (odpověď)

Postupně ovšem byl tento nejjednodušší model a výklad překonáván především v tom, že za určitých podmínek lze vysledovat určitou soustavu závislosti mezi vstupy a výstupy a vyjádřit také určitou pravděpodobnost, jak se bude temná schránka v určitých situacích chovat. Další vývoj přineslo uplatnění výzkumu rozhodování, řízení, systému. Jak se behaviorismus vnitřně rozvíjel, nacházel nové stoupence, ale i kritiky.

Zaměření na chování jednotlivce nutně zprvu vedlo k tomu, že těžiště behaviorismu bylo v psychologii a mnohdy právě v iracionální či přímo patologické stránce chování, v čemž se projevoval i vliv freudismu, navíc zkrásněně poji-maného.

V dalším vývoji vlastního behaviorismu však pronikalo poznání, že výklad chování jednotlivce — a tím méně jako člena skupiny či instituce nebo systému — není možný bez jeho zapojení v širším sociálním kontextu, na který je zaměřena sociologie. Tak se sociologie, do níž velmi rychle pronikaly prvky behaviorismu, spolu s psychologií — a zároveň vzájemně propojeny jakožto sociální psychologie — stávaly základními behavioristickými vědami. Navíc

k nim byla zařazena antropologie, pojmáná ovšem širše jako věda o kulturním vývoji člověka a společnosti.

Behaviorismus byl stále více chápán jakožto interdisciplinární celkový přístup. Zatímco ve svých počátcích byl behaviorismus ostře postaven proti politické vědě jako typicky „nevědecké“, pronikaly postupně behavioristické prvky i do politologie a v tomto pojetí pak byla také tato disciplína zahrnuta do širokého behavioristického interdisciplinárního proudu. Proti dosavadnímu soustředění na státy a jiné instituce, vystupující v politologickém výkladu mnohdy velmi abstraktně a odtržené od skutečných lidí, přenáší behaviorismus pozornost na chování člověka — a v tomto smyslu mnohdy jeho představitelé mluví o humanizaci zkoumání politiky, i když — jak se často ukázalo — se sami dostávali na velmi abstraktní úroveň.

Do oblasti výzkumu mezinárodní politiky a mezinárodních vztahů proniká behaviorismus později, a to nejdříve aplikací ve velmi dílčích otázkách, ale postupně ve stále širším měřítku, až dospívá k pokusům o syntetické pojetí. Zvláště silně ovlivnil behaviorismus výzkum míru, ale na druhé straně se jeho prvky promítají i do strategických studií. Toto pronikání behaviorismu se projevuje i stále větším rozsahem literatury, především studií, rozptýlených v časopisech, dále sborníků a konečně i syntetických děl.¹⁾

Nejdříve a dlouho potom se pronikání behaviorismu do zkoumání mezinárodních vztahů projevovalo převážně v tom, že sem byly pouze přenášeny určité závěry z chování jednotlivců a malých skupin a v podstatě se hledaly analogie na úrovni mezinárodních vztahů. Postupně se však docházelo k pochopení, že skutečným přínosem může být uplatňování behavioristických přístupů na úrovni, která odpovídá mezinárodním vztahům. Dále se ozřejmilo, že skutečnou vědeckou cenu nemůže mít snaha vytvářet nějakou psychologickou nebo psychologicko-sociologickou teorii mezinárodní politiky či mezinárodních vztahů, ale příslušné zařazení psychologicko-sociálních faktorů do obecné teorie mezinárodních vztahů a jejich podrobnější zkoumání, než tomu bylo dosud. Odtud už je krok k pokusu o syntézu mezi behavioristickým přístupem a tradičními přístupy politologie.

Ústředním pojmem behavioristického přístupu ke zkoumání mezinárodních vztahů se stává „mezinárodní chování“ (*international behavior*), tj. chování, které má význam na mezinárodní úrovni, zvláště ve vztazích mezi státy nebo pro mezinárodní systém. Tato koncepce se především soustřeďuje na průsečík mezi chováním jednotlivce nebo skupin a společensko-institucionálními procesy. Přitom zkoumá způsoby, jimiž jednotlivci a skupiny za prvé chápou činitele a jevy promítající se v mezinárodní oblasti — tj. vlastní národ a stát, druhé národy a státy, mezinárodní systém, vztahy mezi nimi a svůj vztah k nim. Za druhé, jak na sebe vzájemně působí — oficiálně nebo neoficiálně, přímo nebo symbolicky s druhými národy či státy, jejich představiteli i jejich jednotlivými příslušníky. Takto se v behavioristickém pojetí vynořují dvě vzájemně související ohniska sociálně psychologické koncepce: a) národní a mezinárodní obrazy (*images*); b) procesy interakcí v mezinárodních vztazích.²⁾

¹⁾ Z časopisů je nejdůležitější *Journal of Conflict Resolution*, vydávaný na universitě v Michiganu v USA, a *Journal of Peace Research*, vydávaný norským Ústavem pro výzkum míru. Výrazný vliv behaviorismu se projevil již v širše pojatém sborníku: J. N. Rosenau, ed., *International Politics and Foreign Policy*, New York 1961, a vzrůstající záběh behaviorismu v oblasti mezinárodních vztahů ukazují hlavně tři sborníky: R. Fischer, ed., *International Conflict and Behavioral Science*, New York 1964; J. Singer, ed., *Human Behavior and International Politics*, Chicago 1965; a zvláště H. C. Kelman, ed., *International Behavior. A Social-Psychological Analysis*, New York 1965. Ze syntetických pokusů usilujících o celkový pohled na mezinárodní politiku a mezinárodní vztahy jsou zatím nejvýznamnější K. J. Holsti, *International Politics*, Englewood Cliffs, New Jersey 1967, a K. W. Deutsch, *The Analysis of International Politics*, Englewood Cliffs, New Jersey 1968.

²⁾ H. C. Kelman, c. d., str. 24.

Do studia mezinárodních vztahů a speciálně mezinárodní politiky tak pronikají některé nové pojmy a zkoumají se mnohé otázky, jež až dosud zůstávaly opomíjeny. Jde za prvé o otázku chápání (*perception*) skutečnosti. Patří sem v širším pojetí zmíněných obrazů představy, postoje, mínění, stereotypy, předsudky, idee, které si lidé jako jednotlivci a zvláště jako členové skupin vytvářejí o skutečnostech mezinárodní politiky či mezinárodních vztahů v nejširším pojetí. Vychází se přitom ze skutečnosti, že jednatel se nějakým způsobem zapojuje do skupinového chápání, je jím ovlivňován a zároveň může působit na jeho vytváření. Může vystupovat i jako člen více skupin uvnitř národa či státu, podle své sociální a politické příslušnosti a specifických zájmů, ale i skupin, které překračují rámeček národů a států a jsou mezinárodní, nadnárodní, mezinárodní nebo nadstátní.

Zvláštní pozornost je věnována veřejnému mínění, a to jak z hlediska jeho vytváření, tak z hlediska jeho působení na politiku zahraniční i mezinárodní. Zároveň se zkoumá, jak lze veřejné mínění zachytit, měřit a kvantitativně vyjadřovat.

Celkově se pak celá problematika dotýká oblasti propagandy a ještě dále oblasti ideologie, která je v podstatě souhrnem idejí, názorů, představ o tom, jaká skutečnost je i jaká by měla být.

Stále závažnější úlohu ve zkoumání těchto aspektů má rostoucí úloha komunikačních a především masových prostředků, jež ve spojení s rozmachem vědeckotechnické revoluce mohou ve stále větším rozsahu ovlivňovat a přímo manipulovat chápání skutečnosti a také jevů mezinárodních vztahů. Těžisko je samozřejmě v působení uvnitř jednotlivých států, ale technický pokrok umožnil i zde, aby toto působení a ovlivňování mohlo ve velkém rozsahu překračovat hranice států. Navíc rostou i možnosti přímého kontaktu jednotlivců z různých národů a států, a to zvláště ve formě masově se šířícího turismu.

I v oblasti týkající se mezinárodních vztahů — stejně jako v celém životě společnosti — vystupují velké rozdíly ve významu, jaké má chápání skutečnosti, ať již jde o jednotlivce či o skupiny. Nejdůležitější samozřejmě je sledování, nakolik tito jednotlivci, případně jejich skupiny skutečně ovlivňují mezinárodní politiku a mezinárodní vztahy. Jsou to tedy především ti jednotlivci, kteří rozhodují o zahraniční politice států, a zde se celkový behavioristický přístup protná s aplikací specifické teorie rozhodování. Druhým, širším a ještě výraznějším proudem je aplikace obecné teorie konfliktu.

II.

Rozhodování v zahraniční a mezinárodní politice

Aplikace teorie rozhodování vychází obecně z názoru, že státy sice jsou základními aktéry v mezinárodní politice, ale že chování států může být analyzováno především na základě zkoumání chování těch, kdo jsou vládními či oficiálními představiteli státu, tj. tak zvaných rozhodovatelů. Rozhodování je pak i zde „výběrem ze společensky definovaného omezeného počtu problematických alternativ jednoho projektu zaměřeného k tomu, aby přinesl určitý budoucí stav věci zamýšlený rozhodovatelem“.³⁾

Uplatnění teorie rozhodování se tak zaměřuje především na rozhodovatele, snaží se rekonstruovat jejich obraz situace, jak ji při svém rozhodování viděli — na rozdíl od situace objektivní či operativní, tj. jaká skutečně byla. Z hlediska

³⁾ R. C. Snyder, H. W. Bruck and B. Sapin, *Foreign Policy Decision Making*, New York 1962, str. 90; základní část této knihy, tj. obsáhlá studie Snyderova, vyšla původně již v roce 1954 a byla konkrétně aplikována na rozhodování USA při vzniku války v Koreji. Nově byla teorie rozhodování uplatněna zvláště pro výklad kubánské krize.

teorie rozhodování tedy záleží na tom, jak si rozhodovatel skutečnost představuje, a nikoliv na tom, jaká skutečnost je či byla.

Podrobně byla rozpracována problematika složitého rozhodovacího procesu. V původním pojetí byl rozdělen na tři oblasti: sféra kompetence rozhodovatele; systém komunikace a informace; motivace — zahrnující psychologické a hodnotové činitele. V nejnovější studii zaměřené speciálně na rozhodování v mezinárodní politice jsou tři základní momenty již vytčeny poněkud jinak: individualita rozhodovatele; přiležitost pro rozhodování; organizační kontext, v němž rozhodovatel rozhoduje.⁷⁾

Co se řadí pod *individualitu* rozhodovatele? Jsou to na prvním místě jeho povahové vlastnosti a rysy, které v určitých případech mohou mít velký vliv na jeho rozhodování, nesmí však být přeceněny na úkor dvou dalších prvků, jež určují jeho individualitu. Je to jednak rozhodovatelův sociální původ, jeho vzdělání a zkušenosti z dosavadního života, jednak jeho motivační a hodnotová složka — a to zvláště z hlediska relativně trvalých hodnot.

Tyto prvky rozhodovatelovy osobnosti je třeba odlišovat od prvků role, která je dána objektivně strukturou a úrovní rozhodování. Role může velmi ovlivnit a měnit osobnost rozhodovatele, i když se s ní zároveň prolínají jeho osobní rysy. Tak jsou také vysvětlovány mnohdy velmi výrazné rozdíly v chování a rozhodování rozhodovatelů v době, kdy rozhodovali na nižší úrovni, proti době, kdy postoupili na vyšší úroveň, a konečně proti době, kdy nějakým způsobem opět z vyšší úrovně rozhodování přešli na nižší nebo vůbec se přestali účastnit rozhodování. Tyto rozdíly jsou zajímavým způsobem osvětlovány na příkladu některých presidentů USA.

Pojem *přiležitost* pro rozhodování obsahuje vysvětlení, zda bylo možno rozhodnutí již předem anticipovat a programovat, dále zda byl dostatečný časový prostor, v němž bylo třeba rozhodnutí učinit, a konečně, jaká byla úroveň hodnot, jež byly v sázce — zvláště, zda tu byly alternativy násilné či nenásilné, ekonomické či politické. V případech, že tento prvek vystupuje na vysoké úrovni, zatímco předchozí prvky zůstávají na nízké úrovni, dochází se k závěru, že vzniká tendence ke vzniku krize.

Konečně *organizační kontext* je jinak formulován jako okolí. To se dále dělí na vnitrostátní a mimostátní. Uvnitř státu sem patří struktura státu a hierarchie státního systému i aparátu, možnosti, jaké mají jejich jednotlivé složky, aby nějakým způsobem ovlivňovaly rozhodovací procesy. Vedle oficiální linie je tu postupně věnována stále větší pozornost i linii neoficiální, zvláště úloze různých nátlakových skupin, sdělovacích prostředků, veřejnému mínění — i když v celkovém rozsahu zůstává v pozadí proti oficiální linii, a zvláště málo se zkoumají ekonomičtí činitelé.

Důležitým činitelem je v tomto kontextu i celý systém byrokracie, jenž může někdy velmi výrazně působit na rozhodování, zvláště ve spojení s dalším prvkem — systémem komunikací, jimiž proudí informace k vrcholnému rozhodovateli a od něho opět k uskutečnění zvoleného rozhodnutí. Jde tedy především o to, v jakém rozsahu, v jaké formě a na jaké úrovni dostává rozhodovatel informace, na jejichž základě pak činí své rozhodnutí. Složitost moderního života vede nutně k tomu, že kvantum informací stále vzrůstá, a i když moderní technika pomáhá zvládat tento stále mohutnější proud, nezaručuje, že k rozhodovateli se dostanou skutečně nejdůležitější informace, nebo že některé informace se k němu vůbec dostanou, či že nebudou vědomě nebo nevědomě zkresleny, než se k němu dostanou.

Jestliže se určité problémy rozhodování projevují ve všech oblastech společenského života a řízení státu a promítají se ostře do problematiky rozhodování v oblasti mezinárodní, pak zde vystupují navíc její specifika. Je základní rozdíl

⁴⁾ J. A. Robinson and R. C. Snyder, *Decision Making in International Politics*; ve sborníku H. C. Kelman, *International Behavior*, str. 439 a n.

mezi vnitrostátním, případně zahraničně politickým rozhodováním a rozhodováním mezinárodním. Aplikace teorie rozhodování na tuto oblast vychází vlastně z tvorby zahraniční politiky a má těžiště v určitých aspektech tvorby mezinárodní politiky. Základní je zde rozdíl mezi vnitrostátním a mezinárodním rozhodováním. Zatímco v prvním rozhoduje hierarchická struktura státu a tedy i rozhodování, v mezinárodní politice působí decentralizovaný charakter struktury mezinárodního systému, založený na relativně nezávislých jednotkách rozhodování, jimiž jsou státy a jejich rozhodovatelé.

Při celkovém hodnocení kladů a záporů aplikace teorie rozhodování v oblasti mezinárodních vztahů se ukazuje, že může přinášet určité pozitivní podněty zvláště k prohloubení studia zahraniční politiky a její vazby na jedné straně s politikou vnitřní, na druhé straně s politikou mezinárodní. Osvětluje význam informačního procesu a komunikací pro tvorbu zahraniční politiky jak na obecně teoretické úrovni, tak v konkrétních historických situacích.

Zápory se projevují tehdy, je-li tento přístup absolutizován jako vševysvětlující pro výklad mezinárodní politiky, zejména je-li spjat s celkovým světovým zorným východiskem autorů, což je vede k tomu, že opomíje důležité, zvláště ekonomicko-sociální prvky sociální a politické struktury. Zde vystupují silné vlivy zdůrazňování jednotlivců i elit — jinak, a to zvláště třídně neurčených — přičemž soustředění na oficiální představitele států nutně zužuje celkový pohled. Úsilí o rekonstrukci pohledu, jímž vidí svět a konkrétní situaci sami rozhodovatelé, rovněž jistě přináší možnost prohloubení výkladu, ale snadno může zakrýt skutečnost, že z hlediska dlouhodobého vývoje je vždy rozhodující to, jaká je skutečnost, a nikoli, jak ji rozhodovatel vidí.

III.

Teorie konfliktu v mezinárodních vztazích

S pronikáním behaviorismu do studia mezinárodních vztahů je úzce spjata aplikace *teorie konfliktu*. Jejím východiskem je názor, že konflikt je spojen se všemi oblastmi života lidí a společnosti (případně vůbec živých tvorů) a že je proto možná a nutná obecná teorie konfliktu, jejíž principy je pak možno uplatňovat ve všech oblastech — a tedy i v oblasti mezinárodních vztahů. Dále, že konflikt nesmí být chápán jako něco nepřirozeného, patologického a vždy destruktivního, ale jako objektivní jev, který má různé stránky a mezi nimi i stránky pozitivní. Jejich uplatnění je spjato s řešením konfliktu, jehož předpokladem je zkoumání vzniku či původu a charakteru konfliktu. A zde se objevují velmi rozdílné přístupy, které se pak výrazně promítají i do výzkumu mezinárodních vztahů.

Jeden z těchto přístupů je nazýván *strategií konfliktu* a jeho předním představitelem je americký profesor T. G. Schelling.⁵⁾ Konflikt chápe jako vědomé, racionální chování a jako určitý druh zápasu, v němž se obě strany snaží zvítězit. Jde mu proto o nalezení určitých pravidel racionálního chování, určité teorie, jež by účastníka konfliktu dovedla k vítězství, přičemž vítězství nemusí znamenat zničení hodnot jedné z obou stran. Těžiště tohoto přístupu není v konfliktech úplně antagonistického typu, o nichž se říká, že jsou relativně řídké, nýbrž v konfliktech, které jsou nazývány ne zcela antagonistické, a proto se užívá i názvu teorie neúplného antagonismu, případně nejistého partnerství nebo vzájemně závislého rozhodnutí. Jde o konflikty, v nichž se předpokládá, že obě proti sobě stojící strany mají určitý společný zájem a zároveň určitý racionální způsob chování — a to jak z hlediska hodnot, tak z hlediska volby akcí, jimiž svých cílů chtějí dosáhnout a jež rovněž předpokládají u protivníka. Proto volba vlastních akcí závisí na předpokládaném strategickém chování protivníka a zároveň směřuje k tomu, aby ovlivnila jeho volbu. Celá strategie je tedy především založena na dohodování či smlouvání (*bargaining*), přičemž obě strany jsou

⁵⁾ T. C. Schelling, *The Strategy of Conflict*, Cambridge 1960.

vedeny především tím, co očekávají, že druhá strana přijme. Je to tedy strategie nebo teorie nespočívající v přímém užití síly, ale ve využívání možné síly.

Konkrétním příkladem je soutěžení mezi podniky, jež není zaměřeno na úplné zničení konkurenta, když by tohoto cíle mělo být dosaženo prostředky — v daném případě takovým snížením cen nebo jinými vyostřenými formami konkurenčního boje — které by nakonec nepříznivě postihly i vítěze. Jako jiný a velmi příznačný příklad se uvádí konflikt mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci, reprezentovanými převážně odborovou organizací. Jestliže zaměstnanci chtějí prosadit své požadavky, je podle této teorie nejlepším postupem dohadování, při němž pouze hrozí stávkou. Ale i když v případě neúspěchu ke stávce skutečně sáhnou, nemůže být jejich cílem naprosté zničení zaměstnavatele, protože pak by i sami ztratili příliš mnoho, tj. ztratili by zaměstnání.

Podobně i v oblasti mezinárodních vztahů nemá být strategie konfliktu „soustředěna na přímé uplatnění násilí, není v podstatě teorií agrese či války. Hrozba čímkoli jiným — ano; je to použití hrozeb nebo hrozeb a slibů — nebo ještě obecněji — podmiňování vlastního chování chováním druhého — v němž spočívá tato teorie“.⁶⁾

Uplatnění této strategie nebo teorie konfliktu v podmínkách mezinárodních vztahů nukleárního věku směřuje k zdůraznění nukleárního deterentu a pod jeho stínem i k jednání mezi státy. Neznamená však naprosté odmítnutí války, neboť počítá s „omezenou“ válkou, která prý může zabránit vyhocení konfliktu ve vzájemně zničující válku nukleární a tak umožnit smlouvání o nejnvýhodnějších podmínkách. Tak se již naznačuje cesta, po které pak šli dále představitelé strategických studií, jejichž nejotřesnějším příkladem se stal Herman Kahn. Tento autor získal smutnou proslulost tím, že rozpracoval eskalační žebřík mezinárodních konfliktů, a to tak, že plných 43 stupňů, z nichž poslední tři jdou až k nukleární válce, hodnotí jako racionální nástroj politiky, protože podle autora mohou být kontrolovatelné. Teprve zcela nekontrolovatelná nukleární válka prý je zcela nesmyslná a tedy také nepoužitelná pro řešení konfliktu.⁷⁾ V tomto strategickém pojetí je pak rozvíjena a uplatňována aplikace teorie her na problematiku konfliktu v mezinárodních vztazích.⁸⁾

Jako zcela protikladné a mnohem výraznější uplatnění behaviorismu se projevuje v tom směru výzkum konfliktu, který se nazývá „řešení konfliktu“ (*conflict resolution*). Jeho hlavními ohnisky se staly university v Michiganu a ve Stanfordu v USA, ale postupně nalézal velkou odezvu i jinde, zvláště ve spojení s výzkumem míru.⁹⁾

Rovněž přístup charakterizovaný jako řešení konfliktu vychází ze základní skutečnosti, že konflikt je objektivní sociální jev, který se objevuje ve všech oblastech společenského života — od vztahů jedinců až po vztahy mezinárodní. V tomto smyslu by pak bylo možno chápat všechny vědy o společnosti jako vědy o konfliktu. Na tomto nejširším a multidisciplinárním základu by pak bylo i možno vytvořit obecnou teorii konfliktu i její aplikace.

O takovou obecnou teorii konfliktu s výraznou aplikací na mezinárodní vztahy se pokusil jeden z předních představitelů směru charakterizovaného jako „řešení konfliktu“, americký profesor Kenneth E. Boulding.¹⁰⁾

Konflikt chápe Boulding jako „takovou situaci soutěžení, v níž si zúčastněné strany uvědomují neslučitelnost svých možných budoucích pozic a v níž každá strana chce zaujmout pozici, jež je neslučitelná s přáním druhé strany“.¹¹⁾

⁶⁾ T. C. Schelling, c. d., str. 15.

⁷⁾ H. Kahn, *On Escalation*, London 1965.

⁸⁾ Základní informace o aplikaci teorie her byla v stati V. Soják, *Strategie míru*, Mezinárodní vztahy 1967, č. 3, str. 31—42.

⁹⁾ Jeho hlavní tribunu je již uvedený stejnojmenný časopis *Journal of Conflict Resolution*, který vychází od roku 1957.

¹⁰⁾ K. E. Boulding, *Conflict and Defence. A General Theory*. New York 1962. Dalším výrazným stoupencem tohoto pojetí je A. Rapaport.

Při vytčení obecných principů a tedy i obecné teorie konfliktu však Boulding zároveň upozorňuje na to, že je třeba dbát specifik jednotlivých oblastí. Zdůrazňuje je zvláště pro oblast mezinárodní, kde spatřuje specifické rysy především v tom, že konflikty měly v dějinách vždy tendenci vést k násilnému řešení, tj. k válce, a že hrozba války je stále přítomna ve většině mezinárodních konfliktů. Zároveň strany, které vystupují v těchto konfliktech, tj. státy, mají na rozdíl od konfliktů uvnitř státu mnohem vyhraněnější hranice, čímž se myslí především hranice geografické. Navíc jsou tu však i volnější hranice, například hranice sfér vlivu, hranice bezpečnosti nebo i hranice ideologické. Zatímco tyto hranice mnohdy — zvláště u supervelmocí — daleko překračují jejich hranice geografické, stávají se geografické hranice především v důsledku vojenské techniky nukleárního věku zastaralými a neuhajitelnými i pro tyto velmoci. A všechny tyto rysy se musí promítat do mezinárodních konfliktů.

Zvláště se nové rysy odrážejí v jednom ze základních prvků konfliktu, který Boulding — podobně jako Schelling — spatřuje v úloze hrozby, přičemž však dochází k velmi rozdílným závěrům. Promítá sem jeden ze základních rysů, které přináší behaviorismus, tj. zdůraznění obrazu či představy, která je spjata s chápáním hrozby v konfliktu. Jestliže má hrozba splnit svou funkci v konfliktu, tj. působit na chování druhé strany, musí vyvolávat představu o své věrohodnosti — to znamená, že hrozící strana je jednak schopna, jednak rozhodnuta hrozbu uskutečnit. Záleží ovšem na rozsahu hrozby a na tom, jak je přiměřená cíli, který je těžištěm konfliktu.

Na problematiku mezinárodního konfliktu Boulding také aplikuje tři základní typy hrozby: potrestání, podrobení a zničení — a zároveň je spojuje s typologií konfliktu odpovídající v podstatě poměru sil mezi konfliktními státy. Rozlišuje konflikt mezi relativně rovnými, konflikt mezi částečně nerovnými a konečně konflikt mezi velmi nerovnými státy. Je samozřejmé, že právě v konfliktu posledního typu mohl silnější stát věrohodně hrozit potrestáním slabšího státu, pokud ovšem slabší stát nebyl chráněn věrohodnou záštitou jiného velmi silného státu nebo svým členstvím v koalici států. Pokud jde o podrobení, dokazuje, že v naší době se dává přednost nějaké formě satelitství. A konečně u hrozby zničení vysvětluje, že skutečně existují supervelmoci, které mají potenciální možnost zničit protivníka. Vystupují však zde dva prvky. Za prvé se věrohodnost takové hrozby podstatně zmenšuje, jestliže se zmenšuje cíl. Příkladem je hrozba někdejšího státního tajemníka Dullese, že USA použijí zbraní hromadné zkazy v každém případě, kdy by došlo k narušení *statu quo* ve světě. Za druhé zde existuje všeobecně uznávaná možnost vzájemného zničení obou supervelmocí. O to důležitější se stoupcům teorie řešení konfliktu jeví její aplikování na současné mezinárodní vztahy.

Řešení konfliktu se vysvětluje jako proces, který je spjat s vývojem konfliktu od začátku do konce — přičemž každé ukončení konfliktu není totožné s řešením konfliktu. V základě jsou vymezeny tyto formy řešení konfliktu: Za prvé je to podřízení nebo podrobení druhé strany, které je vždy spojeno s nějakou formou násilí, vrcholícího válkou. Tak je samozřejmě možno ukončit konflikt, ale pokud druhá strana není zcela zničena, neznamená to řešení konfliktu — ten zůstává a může se objevit znovu. Za druhý způsob se pokládá postup, že se obě strany od sebe oddělí, což je poměrně snadné v konfliktech osob i skupin — někdy také států, pokud jde o dílčí a geograficky vzdálené problémy. Naprostou většinou však, a zvláště u závažných konfliktů, není tento způsob ani možný a není řešením.

Jako skutečné řešení je chápán teprve třetí způsob a tím je smír (*reconciliation*), spojený s nějakou formou kompromisu i smlouvání. Navenek se tato forma v mnohém shoduje s uvedenou koncepcí strategie konfliktu, liší se však od ní v podstatě v tom, že strategie konfliktu konec konců vždy směřuje k ví-

¹¹⁾ K. E. Boulding, c. d., str. 5 a n.

těžství jedné strany, byť takový výsledek může být i pro druhou stranu výhodnější než pokračování v konfliktu a jeho další zostřování. Proti tomu v řešení konfliktu se zdůrazňuje takové řešení, jež je pro obě strany co nejuvhodnější nebo vůbec překračuje jejich dílčí zájmy a cíle.

Jako jeden z dílčích postupů řešení konfliktu se navrhuje princip rozdělení konfliktů na části (*fractioning*). Vysvětluje se, že takto je možno překonávat jednak neústupnost, která je vždy spojena obsahově s konfrontací stanovisek ve velkých problémech, jednak také obavy, že každý ústupek, ba dokonce pouhá ochota k jednání by mohly být zneužity, a to zvláště ve spojení s možnostmi soudobých prostředků masového ovlivňování. Frakcionování konfliktu je tedy opakem běžného způsobu, kdy se i každý velmi dílčí konflikt chápe jako součást většího konfliktu, bez jejíhož vyřešení není řešitelný celek. Je to také opak dalšího způsobu, kdy se dílčí konflikty záměrně spojují, až z nich vzniká „balík“, který je již daleko méně schopný řešení než dílčí jednotlivé konflikty.

Sám autor tohoto pojetí hned upozorňuje na nebezpečí, které hrozí při dělení konfliktu. Je to zanikání vědomí celku, kdy zdánlivě pozitivní, mírové řešení dílčích konfliktů může vést k důsledkům ve skutečnosti míru nepřítelným. Pro nás je zajímavé, že jako nejvýraznější příklad volí vývoj souhrnně zahrnovaný pod Mnichov 1938. Mnichov je tedy příkladem procesu, v němž dlouhou dobu převažovaly prvky usmířování, které umožňovaly, aby agresivní nacistické Německo postupně zvyšovalo své požadavky při řešení dílčích konfliktů, aniž jejich řešením byl řešen základní tehdejší konflikt mezi fašistickými a ostatními státy. Záleží tedy i zde konec konců na tom, zda na obou stranách je opravdové úsilí o řešení konfliktu.¹²⁾

Zároveň z hlediska řešení konfliktu se za mnohem závažnější pokládají úloha a změny vzájemných představ konfliktních stran. Řešení konfliktu se současně spojuje s nutností „zachytit“ konflikt pokud možno v jeho počátku, než se příliš vyostří, nebo jinak řečeno, s „kontrolou“ konfliktu. Jako příklad se uvádí vznik první světové války a dokazuje se, že v prvních šesti týdnech od sarajevského atentátu bylo možno zabránit rozpoutání světové války, protože žádný z vedoucích představitelů tehdejších velmocí válku bezprostředně nechtěl, ale ve skutečnosti pod vlivem zkrleslých představ o chování protivníka se konflikt stále zostřoval, až dospěl k válce. Obdobný výklad vzniku první světové války, ale opřený o velmi rozsáhlé a podrobné zkoumání diplomatických dokumentů — zvláště s využíváním obsahové analýzy a kvantitativním zachycením informací a komunikací — přináší speciální studie behavioristicky zaměřených badatelů.¹³⁾

I když tento pohled přináší některé velmi zajímavé záznamy, zvláště pro oblast diplomacie, není možno souhlasit s celkovým závěrem o možnosti odvrácení první světové války, protože dost nerozlišuje bezprostřední příčiny a dlouhodobé, tj. skutečně rozhodující příčiny vzniku války. Dlouhodobější pohled je již uplatňován při výkladu vzniku druhé světové války, kde se hledá její počátek a tedy i možnost včasného řešení konfliktu již na počátku třicátých let. Ani zde však analýza nepostihuje skutečnou ekonomicko-sociální podstatu vzniku války, nýbrž opět spatřuje těžiště v tom, že ještě nebyla rozpracována a uplatněna teorie řešení konfliktu, stejně jako tehdy ještě nebyla vypracována a uplatněna kontrola ekonomického vývoje, aby se zabránilo ekonomickým krizím. Právě na tomto srovnání dochází k závěru, že stejně jako byly o druhé světové válce nalezeny účinné cesty ekonomického řešení nejzávažnějších problémů ekonomického vývoje, tak — pokud tomu ovšem bude věnována patřičná vědecká pozornost i praktické úsilí — bude možno kontrolovat a řešit mezinárodní konflikty, a to především v tom směru, aby nevedly k válkám či do-

¹²⁾ R. Fischer, *Fractioning Conflict*; ve sborníku E. Fischer, ed., *International Conflict and Behavioral Sciences*, str. 91—109.

¹³⁾ R. C. North, ed., *Content Analysis*, Evanston 1963.

konce k světové válce nukleární. Za největší překážku pokládá ty složky obyvatelstva ve všech zemích, jež mají trvalý (*vested*) zájem na zachování konfliktu. Zahrnuje mezi ně především ozbrojené síly, jež vytvářejí celosvětový systém, který vede svět k trvalému zbrojení. Nejde však opět k analýze jejich spojení s ekonomicko-sociálním systémem ve společnosti.

Behavioristický přístup výkladu řešení konfliktu výrazně vystupuje při rozboru základního konfliktu naší doby mezi kapitalismem a socialismem, který je chápán jako konflikt mezi liberalismem a komunismem. Komunismu vytýká, že převážně chápe a vykládá světový vývoj v nejvyhraněnějším konfliktním pojetí, jako zápas s nepřítelem, kterého hledá jak uvnitř země, tak za hranicemi. V typickém behavioristickém pojetí je tento konflikt charakterizován především jako konflikt představ, jež obě protichůdné strany o sobě mají, a tento konflikt se dále převádí na konflikt jejich chování. Na obou stranách se prý pak konflikt posunuje tak daleko, že již nejde o to, co si protivník myslí, ale o to, co si jedna strana myslí o druhé, že ta si myslí. A z charakteru konfliktu pak vyplývá, že obě strany se vzájemně chápou v černobílém vidění, to znamená, že protivníkovi přiřítají nejhorší rysy, zatímco sobě nejlepší; konflikty, a to i dílčí, se stále zosťrují a prohlubují — což samozřejmě ztěžuje možnost jejich řešení. K vytváření takových obrazů představ o druhých národech a státech, někdy zkoncentrovaných do osob jejich vedoucích představitelů, může podle behavioristického výkladu podstatně přispívat tzv. zrcadlový obraz. Vzniká tak, že členové jednoho národa, státu či systému promítají jakoby do zrcadla určité vlastní záporné rysy, a tak opět vzniká zkreslený obraz, který však připisují nepříteli.

Sem patří svou podstatou i základní výklad o válce a míru, který je obsažen v statutu tak významné mezinárodní organizace, jako je UNESCO. Zde se vysvětluje, že vzhledem k tomu, že válka začíná v myslích lidí, je třeba k jejímu překonání a k nastolení míru působit na mysl lidí.

Nesporně má behaviorismus význam pro výzkum míru a právě zde se typicky projevuje přechod od někdejší obecně hláсанé neangažovanosti k postojům mnohdy velmi angažovaným ve prospěch míru. Zároveň však i zde z celkového behavioristického přístupu vyplývá, že v základním konfliktu, tj. v třídním konfliktu a jeho promítnutí v mezinárodních vztazích, vede buď k zásadnímu odmítnutí nebo k představám o možnosti řešení tohoto konfliktu reformistickými cestami.

Jiným promítnutím behavioristických prvků je výklad o vytváření mezinárodního společenství (*community*), které na rozdíl od dosavadního systému bude spočívat především na tom, že národy nastolí mezi sebou ovzduší důvěry a zbaví se vzájemných obav a podezírání, takže se nebudou muset ani obávat, že by jejich konflikty přerostly ve válku. Jako příklad vytváření takového systému se uvádí vztah mezi Kanadou a USA nebo vztahy mezi skandinávskými státy.¹⁴⁾

Behavioristický přístup vůbec těsně souvisí s celkovým proudem promítajícím do oblasti mezinárodních vztahů systémovou teorii. Hovoří se proto obecně o chování systému, někdy také chování okolí. Systémový přístup však zároveň přináší další specifické rysy a bude třeba mu věnovat zvláštní stať.

Celkově se ukazuje, že promítání behaviorismu do studia a zkoumání mezinárodních vztahů nesporně přináší určité klady v tom, že se soustřeďuje k některým otázkám, které až dosud zůstávaly opomíjeny tradičními přístupy, a že mnohdy přináší prvky nového poznání o tvorbě zahraniční a mezinárodní politiky. Zároveň však je behaviorismus zcela spjat s idealistickým světovým názorem, který vede k přeceňování představ proti skutečnému materiálnímu světu. Tam, kde používá — a to velmi často — kvantitativních a matematických metod a modelů, sklouzává mnohdy na velmi abstraktní úroveň, stejně jako velmi často se utápí v mikrovýzkumu a ztrácí smysl pro širší souvislosti.

¹⁴⁾ K. W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, str. 191 a n.